

Dr Dragan BOGETIĆ
Institut za savremenu istoriju
Beograd

UDK 327(497.1:47)“1956”

PODSTICAJI I OGRANIČENJA NA PUTU NORMALIZACIJE JUGOSLOVENSKO-SOVJETSKIH ODNOSA TOKOM 1956.*

APSTRAKT: U radu su obrađena zbivanja koja su odredila budući tok saradnje Jugoslavije i SSSR-a. Prvenstveno, radilo se o razgovorima Tito–Hruščov, o načelima na kojima bi trebalo da se zasnivaju jugoslovensko-sovjetski odnosi. Titovo odbijanje da se Jugoslavija uključi u novu asocijaciju socijalističkih država, koja je trebalo da preuzme ulogu Kominforma, negativno je primljeno u Moskvi. Sličan su efekat imala i razmimoilaženja dveju strana oko sovjetske intervencije u Mađarskoj i hapšenja Imre Nađa, koji je uživao azil jugoslovenske vlade. Nemogućnost iznalaženja obostrano prihvatljivog rešenja dovela je ubrzo do novog jugoslovensko-sovjetskog sukoba, koji je po mnogo čemu podsećao na sukob Staljina i Tita 1948. godine.

Proces normalizacije odnosa Jugoslavije i SSSR-a, započet neposredno posle Staljinove smrti marta 1953, i uspostavljanja diplomatskih odnosa tokom 1954. godine, dostigao je svoju kulminaciju posetom sovjetske delegacije na čelu sa Nikitom Hruščovom Jugoslaviji i potpisivanjem Beogradske deklaracije 2. juna 1955. Posle sedam godina oštrog sukoba, konačno su ponovo uspostavljeni prisni međudržavni odnosi i postignuti značajni sporazumi o saradnji u oblasti ekonomije, kulture i zdravstva.

Međutim, budući da se radilo o jednopartijskim komunističkim državama, za punu obnovu odnosa i uspostavljanje svestrane saradnje na duži rok bila je neophodna i puna obnova međupartijskih odnosa i veza. U tom kontekstu

* Rad je napisan u okviru projekta *Srbija, Jugoslavija i velike sile u 20. veku*, (broj 2160), koji je odobrilo i finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

ponovo je aktuelizovano pitanje načela na kojima bi trebalo da se zasnivaju odnosi među komunističkim partijama, odnosno državama. Sovjetska strana je, insistirajući na uspostavljanju prisne saradnje SKJ i KPSS, indirektno dala na znanje da će od ishoda rešavanja ovog pitanja zavisiti u celini budući odnosi Jugoslavije i SSSR-a i karakter dalje bilateralne saradnje.

Jugoslovensko rukovodstvo, poučeno negativnim iskustvima iz skorašnje prošlosti, a svesno opasnosti koje nose sa sobom tesni partijski odnosi sa SSSR-om, razgovorima na ovu osetljivu temu pristupilo je uz visok stepen opreza i ograda. Naglašavalo je potrebu očuvanja prava svake komunističke partije na sopstveni put u socijalizam u skladu sa specifičnim okolnostima u kojima se on izgrađuje. U tom smislu suprotstavljalo se praksi nametanja stavova jedne partije drugoj ili mešanja u njene unutrašnje stvari.

Sovjetski stavovi po pitanju odnosa u komunističkom pokretu nisu se, uprkos procesu destaljinizacije i proklamovane demokratizacije društva, bitno promenili u odnosu na raniji period. Iako je Kominform raspušten, sovjetski političari se nisu odrekli imperativa pariranja kapitalističkim zemljama kroz postojanje međunarodnog foruma komunističkih zemalja koji bi imao svoj rukovodeći centar. Stoga su insistirali na formiranju nove komunističke asocijacije, koju bi bilo spremno da prihvati i jugoslovensko rukovodstvo.

S obzirom na potpuno suprotna gledišta i uzajamno inkompatibilne stavove o osnovama na kojima bi trebalo da počivaju budući međupartijski odnosi, neophodno je bilo iznaći kompromis i u prvi plan staviti pitanja lišena ideološke sadržine. Iako su obe strane pokušale da deluju u tom pravcu, ubrzo se pokazalo da međupartijske suprotnosti predstavljaju nepremostiv jaz uspostavljanju međudržavne saradnje i da aktuelno sovjetsko rukovodstvo nije spremno da toleriše jugoslovensko odbijanje da se vrati u socijalistički lager. Stoga, posle neuspešnih jugoslovensko-sovjetskih pregovora tokom 1956. godine o platformi budućih međupartijskih odnosa i sovjetskoj vojnoj intervenciji u Mađarskoj, dolazi do ponovnog zahlađenja i pogoršanja odnosa. Iako ovaj put zaoštavanje odnosa Jugoslavije sa socijalističkim lagerom nije praćeno i oružanim pretnjama karakterističnim za Staljinovo vreme, retorika i rezoni u međusobnoj komunikaciji su ostali takoreći isti. Ovako stanje zadržalo se uz manje oscilacije skoro čitavu deceniju. Tek posle isteka ovog vremena Sovjetski Savez, mada nevoljno, prihvatio je novi jugoslovenski spoljnopolitički kurs – politiku nesvrstavanja.

Moskovski razgovori i pitanje povratka Jugoslavije u lager istočnoevropskih država

Proces jugoslovensko-sovjetskog pomirenja i zbližavanja započet razgovorima Tita i Hruščova u Beogradu krajem maja i početkom juna 1955.

godine, trebalo je, prema obostranom očekivanju, da doživi svoju kulminaciju tokom susreta delegacija dveju država naredne godine u Moskvi.¹

Jugoslovenska delegacija je na put u Moskvu krenula sa ubeđenjem da se u Sovjetskom Savezu posle XX kongresa KPSS-a odvijaju krupne promene na unutrašnjem i spoljnopolićkom planu.² Takvom rezonovanju išao je u prilog talas rehabilitacije koji je nastupio u proleće 1956. godine u SSSR-u i istoćno-evropskim zemljama, smenjivanje Molotova sa funkcije ministra inostranih poslova nekoliko dana uoći Moskovskih razgovora, raspućtanje Inforacionog biroa komunistićkih partija 17. aprila iste godine, ali i spektakularni sporazumi o jugoslovensko-sovjetskoj privrednoj saradnji zakljućeni na samom poćetku 1956. Njima su predvićeni sovjetski krediti Jugoslaviji u iznosu od 110 miliona dolara za nabavku opreme za izgradnju industrijskih preduzeća u Jugoslaviji i 175 miliona dolara za izgradnju aluminijumskog kombinata, robni kredit u visini od 54 miliona dolara i devizni zajam u iznosu od 30 miliona dolara.³

Za sovjetsko rukovodstvo uzvratna poseta jugoslovenske delegacije predstavljala je odlučujući momenat u realizaciji stalno aktuelnog cilja – ukljućivanja Jugoslavije u lager socijalistićkih država. U funkciji tog cilja bila je i izdaćno obećana ekonomska pomoć, kao i spremnost da se stavi taćka na raniji spor.

Mećutim, izuzetno srdaćna atmosfera koja je davala ton prvim danima posete jugoslovenske delegacije Sovjetskom Savezu daleko je bila od ove pragmatićne i hladne politićke kombinatorike. Stotine hiljada sovjetskih graćana na ulicama Lenjingrada, Staljingrada i Moskve, spontano su izraćavali svoje prijateljstvo i naklonost prema gostima iz Jugoslavije, ozbiljno narućavajući ustaljeni protokol i dovodeći često organe reda u tećku situaciju.⁴

Odućevljen ovakvim doćekom, Tito je u svojim govorima na mitinzima u ovim gradovima izuzetno toplo govorio o jugoslovensko-sovjetskom ratnom saveznićtvu, nagovećtavajući mogućnost da dva „bratska naroda“ i u budućnosti idu rame uz rame.⁵

Jugoslovenski ambasador u Moskvi Veljko Mićunović, i sam dirnut srdaćnoću i masovnoću ovako izraćene prisnosti sovjetskog naroda prema Jugoslaviji, smatrao je da ta spontanost donekle proizilazi i iz naglaćenog saosećanja sa državom koja je bila izloćena i oduprla se brutalnom pritisku

¹ AJ, CK SKJ, 507/IX, 119/1-139, *Općti pregled bilateralnih odnosa SKJ i KPSS 1948–1962*.

² Đoka Tripković, „Ušpon i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1956. godine“, *Istorija 20. veka*, 2, Beograd 1998, str. 129–141.

³ DASMIP, 1958, str. pov., f-3, 310, *Ekonomski odnosi sa istoćno-evropskim zemljama*.

⁴ U Staljingradu su, usled nemoći policijskih snaga da obezbede prolaz jugoslovenske delegacije kroz masu okupljenih graćana, mobilisane krupne vojne jedinice koje su uz veliku muku ponovo uspostavile red.

⁵ J. B. Tito, *Govori i članci*, knj. XI, Beograd, str. 106.

čovaka koji je lišio života hiljade sovjetskih građana. Jugoslavija je bila žrtva Staljinove spoljne politike, a SSSR žrtva njegove unutrašnje politike.⁶

Srdačan i neobavezan ton karakterisali su i prve razgovore dveju delegacija tokom svečanih večera priređenih u čast jugoslovenskih gostiju. U želji da Tita i njegove saradnike uvere u svoju dobronamernost, domaćini su bili izuzetno samokritični u vezi sa Staljinovom politikom prema Jugoslaviji i nepravdama učinjenim u ovom kontekstu jugoslovenskim komunistima. Veličajući istorijsku ulogu Jugoslavije u Drugom svetskom ratu i posle njega, u svom govoru-zdravici, prvi sekretar CK KPSS-a Nikita Hruščov je izrazio svoje uverenje da su konačno uklonjene sve prepreke na putu neograničenog prijateljstva i saradnje jugoslovenskog i sovjetskog naroda. U svom pozdravnom govoru na ruskom jeziku, bez pisanog teksta, Tito je srdačno otpozdravio, odajući priznanje Hruščovu i Centralnom komitetu KPSS-a kao važnim stožerima razvoja socijalizma ne samo u SSSR-u nego i celom svetu.⁷

Koliko su obe strane bile iskrene tokom prvih dana susreta i tokom ove nekonvencionalne razmene komplimenata, pokazalo se odmah posle prelaska na razmatranje suštinskih pitanja radi kojih su sa sovjetske strane i bili inicirani razgovori u Moskvi i od kojih je zavisio ishod susreta.

Radilo se, naravno, o problemu ponovnog uspostavljanja tesne međupartijske saradnje KPSS-a i SKJ, odnosno pitanju vraćanja Jugoslavije u socijalistički lager. Već na osnovu prvih uvodnih Hruščovljevih napomena na ovu temu i jugoslovenskog projekta deklaracije o međupartijskoj saradnji baziranoj na ravnopravnosti i uvažavanju razlika na putu izgradnje socijalističkog sistema, postalo je jasno da se poseta jugoslovenske delegacije neće tako glatko završiti kao što je počela. Postepeni prelazak sa nezvaničnog dijaloga i neobavezujućih prijateljskih opservacija na zvanične razgovore usredsređene na postizanje sporazuma koji će obavezivati obe strane na konkretne spoljnopolitičke aktivnosti, rezultirao je naglom promenom atmosfere u uzajamnoj komunikaciji učesnika Moskovskih razgovora.

Tokom ove neuobičajeno duge posete (od 1. do 23. juna 1956) došlo je do četiri zvanična susreta jugoslovenske delegacije sa sovjetskim rukovodstvom. Započeta je razgovorima o daljem unapređenju privredne i kulturne saradnje, o kolonijalnom pitanju, novoj politici zemalja Dalekog i Bliskog istoka, evropskoj bezbednosti, ujedinjenju Nemačke, politici razoružanja i politici Balkanskog saveza. Pomirljivi stavovi i načelna sovjetska saglasnost tokom prve runde zvaničnih jugoslovensko-sovjetskih razgovora 7. juna 1956. trebalo je da doprinesu jugoslovenskoj kooperativnosti kada na dnevni red dođe razmatranje

⁶ Veljko Mićunović, *Moskovske godine 1956/1958*, Zagreb 1977, str. 87–88.

⁷ KPR, I-2/7-1.

najosetljivije teme u ovim razgovorima – načela na kojima bi trebalo ubuduće da počivaju međupartijski, odnosno međudržavni odnosi SSSR-a i Jugoslavije.⁸

Već tokom druge runde razgovora, 9. juna 1956, Hruščov se, upozoravajući na opasnost koja pretila od kapitalističkog okruženja, založio za jedinstvo socijalističkih zemalja, disciplinu, koordinaciju rada, zajedničku akciju i usaglašavanje stavova o svim važnim pitanjima. Nastojanja Zapada da „raspravlja sa nama pojedinačno“, okarakterisao je kao perfidan način razbijanja jedinstva socijalističkih zemalja. Ne uspevajući da se u žaru polemike suzdrži, istakao je da se ne treba plašiti iskustava Kominforma, jer je on odigrao „progresivnu ulogu pošto je zadržao jedinstvo redova socijalističkog lagersa“. U tom smislu, po Hruščovu, „podrška ostalih kompartija SSSR-u protiv Jugoslavije bila je istorijski progresivna“.⁹

Pošto je sa jugoslovenske strane glasno izraženo negodovanje zbog ovakvog Hruščovljevog stava, svoje stanovište izneo je i Tito. Skrenuo je pažnju da mu se čini da je sam izraz „socijalistički lager“, odnosno „lager socijalizma“ nesretno izabran i da on u očima Zapada znači diktaturu SSSR-a. Taj naziv svodi socijalizam na prostor omeđen granicama jedne grupacije država i samim tim sužava dejstvo radničke klase na opštoj transformaciji postojećih društvenih odnosa u svetu. Stoga Jugoslavija i ne želi da uđe u socijalistički lager, ali ona je, bez obzira na to, neosporno, sastavni deo socijalističkog sveta. Odbacujući izraz „lager socijalizma“ kao nešto što ide u prilog „zamrzavanju“ konfrontacije između Istoka i Zapada, Tito je istakao da će dalji razvoj socijalizma u svetu u velikoj meri zavisiti i od napora na obezbeđenju međunarodnog mira i saradnje. Stoga je insistirao na univerzalnoj primeni načela miroljubive koegzistencije, a kada je reč o socijalističkim zemljama – poštovanju prava na samostalan put izgradnje unutrašnjeg sistema i spoljnopolitičke strategije.¹⁰

Jugoslovenski stav o samostalnom putu u socijalizam bio je potpuno suprotan sovjetskoj nameri da se tokom razgovora postigne sporazum za obnarodovanje novog okvira čvrstog jedinstva socijalističkih zemalja, koji bi prihvatila i Jugoslavija. Hruščov je zato osetio potrebu da pojasni razliku između socijalizma i kapitalizma. Naglasio je da socijalističke zemlje ne smeju da napuste pozicije koje proizilaze iz Marksove parole: „Proleterci svih zemalja ujedinite se“, jer slobodno i samostalno delovanje bez neophodne koordinacije iz jednog centra vodi razbijanju komunističkog pokreta. Shodno tome – srednji put između kapitalizma i socijalizma je nemoguć. Na Titovu upadnicu o afirmaciji

⁸ Ljubodrag Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953–1956“, Zbornik radova *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948*, Beograd 1999, str. 279–293; Đorđe Borozan, „Posrednik mira između ‚Gvozdениh zavjesa‘“, *Vojnoistorijski glasnik*, 2–3, Beograd 1997, str. 133–159.

⁹ AJ, CK SKJ, 507/IX, 119/I-69.

¹⁰ KPR, I-2/7-1, str. 28–29, *Zabeleška o razgovorima u Kremlju*, 5, 9, 18. i 20. juna 1956.

posebnosti puteva razvoja socijalizma u slučaju Indije i doktrine Džavarharlala Nehrua, sa sovjetske strane je dat odgovor u vidu duhovite dosetke: „Ali Indija nije naš lager, ona je naša rođaka.“¹¹

Svestan da se od Jugoslavije traži da se uključi u novu međunarodnu političku asocijaciju, sličnu Kominformu, a da teoretska rasprava o marksističkim postavkama razvoja „socijalizma kao svetskog procesa“ ne vodi ničemu, Tito je odlučio da konkretizuje jugoslovenski stav i preseče dalje natezanje oko povratka svoje zemlje u socijalistički lager. Precizirao je da Jugoslavija nema nameru da pristupi nijednom od blokova i da će i ubuduće nastaviti svoju saradnju sa Zapadom i socijaldemokratskim partijama koje tamo deluju, ali da to neće biti ni na kakav način na štetu SSSR-a. Posebno je napomenuo da Jugoslavija neće uticati na slabljenje sovjetskih veza sa istočnoevropskim državama, jer je svestan da u ovim državama promene režima nisu izvedene revolucijom iznutra, već spoljnom akcijom SSSR-a. Shodno tome, po njegovom mišljenju „treba voditi računa da u tim zemljama ima još reakcionarnih elemenata i da komunisti tamo imaju niz poteškoća pošto je razvitak kod njih išao drukčije nego u Jugoslaviji.“ Ne smatrajući ovakvu logiku rezonovanja nimalo surovom, jugoslovenski predsednik je potvrdio da je najvažnije „da se ne skrene s puta socijalizma“, čime se indirektno saglasio sa potrebom da se načela na kojima počivaju jugoslovensko-sovjetski odnosi ne moraju primenjivati i na odnose SSSR-a sa ostalim socijalističkim zemljama.¹²

Iako su pogledi dveju strana bili potpuno različiti, obostrani interes da se pred javnošću Moskovski razgovori prikažu kao plodonosni i uspešni, rezultirao je postizanjem kompromisa i potpisivanjem zajedničkog teksta o međupartijskoj saradnji – Moskovske deklaracije.

Do sporazuma se došlo na trećem jugoslovensko-sovjetskom zvaničnom sastanku u Moskvi, 18. juna 1956. Početak ove runde pregovora nije nagoveštavao uspešnu završnicu. Jugoslovenska i sovjetska strana su ponudile dva potpuno inkompatibilna nacrtu deklaracije koja je trebalo da bude na kraju razgovora usvojena. Dok je jugoslovenski tekst o međupartijskim odnosima bio uopšten i uglavnom načelan, zasnovan na principima Beogradske deklaracije od 2. juna 1955, sovjetski je insistirao na tesnoj koordinaciji saradnje komunističkih partija i vraćanju Jugoslavije u socijalistički lager.¹³

Ponovno odbijanje jugoslovenske delegacije da se uključi u nekakav novi međunarodni forum pod sovjetskim pokroviteljstvom, Hruščov je ocenio kao istrajavanje na politici koja će doprineti dezorijentaciji komunističkih parti-

¹¹ Isto, str. 33. *Drugi sastanak, 9. jun 1956.*

¹² AJ, CK SKJ, 507/IX, 119/1-69; KPR, I-2/7-1, str. 39-40.

¹³ KPR, I-2/7-1, str 41-64. *Treći sastanak, 18. jun 1956.*

ja i slabljenju njihovog jedinstva. Stoga je izrazio svoje razočaranje jugoslovenskim nacrtom deklaracije, čije bi usvajanje nanelo „više štete nego koristi“ opštoj stvari socijalizma. S obzirom na jugoslovensku nepopustljivost, on se ipak složio da članovi Jugoslovenko-sovjetske komisije za izradu teksta Deklaracije o odnosima SKJ i KPSS-a pristupe stilizaciji zajedničkog saopštenja u koje bi bili ugrađeni samo načelni stavovi dveju strana o kojima postoji opšta saglasnost. Ovako postignut dogovor Hruščov je propratio sebi svojstvenim rezonovanjem: „da se ne može obuhvatiti ono što je neobuhvatljivo“, misleći pri tome, naravno, na „neobuhvatljive Jugoslovane“ koji su ostali van socijalističkog lagersa.¹⁴

Tokom četvrte runde jugoslovensko-sovjetskih razgovora 20. juna 1956. u Georgijevskom zalu, najraskošnijoj sali Kremlja, Tito i Hruščov su potpisali zajedničko saopštenje o saradnji SKJ i KPSS-a – Moskovsku deklaraciju. Ona je predstavljala svojevrsan ustupak domaćina gostima iz Jugoslavije, učinjen u cilju sprečavanja totalnog debakla Moskovskih razgovora. U Deklaraciju su ugrađeni jugoslovenski stavovi na kojima je Tito uporno insistirao o „različitim putevima i formama socijalističkog razvitka“, ravnopravnosti komunističkih partija i odbacivanju prakse nametanja sopstvenih stavova drugim partijama.¹⁵

Posle potpisivanja ove deklaracije, kao i tokom razgovora koji su mu prethodili, obe strane su podvukle zaključak da se usvojena načela ograniče samo na odnose dveju partija i država i da se ni na koji način ne mogu prenositi na postojeće odnose KPSS-a i ostalih komunističkih partija u istočnoevropskim državama.

Titov govor na mitingu u Bukureštu, prilikom povratka jugoslovenske delegacije u Jugoslaviju, nedvosmisleno je izražavao njegovo zadovoljstvo rezultatima Moskovskih razgovora. Ubeđen da je ovom posetom još više ojačao temelje nezavisne međunarodne jugoslovenske pozicije, u više navrata potvrdio je stav o daljem normalizovanju i približavanju Jugoslavije i SSSR-a i trijumfu politike miroljubive koegzistencije na ovoj relaciji.¹⁶

U SSSR-u se o rezultatima Moskovskih razgovora mislilo sasvim drugačije. Sovjetsko rukovodstvo je u celini bilo nezadovoljno i razočarano ishodom ambiciozno pripremanih razgovora, čiji je glavni cilj bio dogovor o povratku Jugoslavije u socijalistički lager. Jugoslovensko istrajavanje na očuvanju političke i ideološke nezavisnosti palo je u nezgodno vreme kada je SSSR pokušavao da proces destaljinizacije u lagerskim državama strogo kontroliše i dozira, a kada u pojedinim državama, naročito u Mađarskoj i Poljskoj,

¹⁴ Isto.

¹⁵ „Deklaracija o odnosima Saveza komunista Jugoslavije i Komunističke partije Sovjetskog Saveza“, *Borba*, 21. jun 1956.

¹⁶ J. B. Tito, *n. d.*, knj. XI, str. 130–134.

jugoslovenski spoljnopolitički trijumf postaje zamajac za burne društvene procese usredsređene na demokratizaciju političkog sistema i u tom kontekstu i na otpor sovjetskoj dominaciji.¹⁷

Strah sovjetskog rukovodstva od mogućnosti da „jugoslovenski primer“ slede i druge istočnoevropske države, u velikoj meri je davao ton i hitno sazvanom sastanku sa partijskim liderima zemalja socijalističkog lagersa 22. juna 1956. Glavna tema ovog skupa u Moskvi, koji je održan upravo po odlasku jugoslovenske delegacije, bila je: Odnosi i saradnja između komunističkih partija posle raspuštanja Kominforma. Tom prilikom saopšteni su rezultati Titove posete SSSR-u, ali je isključena svaka mogućnost rasprave ili pozivanja na Moskovsku deklaraciju. „To ignorisanje Moskovske deklaracije već sutradan poslije njenog potpisivanja, može samo da znači sovjetsko nezadovoljstvo tim dokumentom. U svakom slučaju Rusi su na ovaj način jasno stavili do znanja liderima zemalja lagersa da ono što su potpisali sa Titom ne važi za politiku SSSR-a prema državama i komunističkim partijama zemalja lagersa.“¹⁸ Time je vrlo precizno predočeno da očuvanje socijalističkog lagersa i sovjetske dominacije ostaju imperativi sovjetske spoljne politike. Stoga je bilo iluzorno očekivati da će – posle odluka XX kongresa KPSS-a o političkoj destalinizaciji i posle raspuštanja Kominforma – sovjetsko rukovodstvo dopustiti „dezintegraciju lagersa“. Upravo će to pokazati jesenji događaji u Poljskoj i Mađarskoj, neposredno po povratku jugoslovenske delegacije u Beograd.

Uticao događaja u Mađarskoj i Poljskoj na dalje jugoslovensko-sovjetske odnose

Iako su sovjetske vlasti posle Moskovskih razgovora činile sve što je u njihovoj moći da onemoguće stvaranje konteksta u socijalističkom lageru u kome bi „jugoslovenski primer“ mogao delovati ohrabrujuće i podsticajno na ostale istočnoevropske države, stvari su se počele odvijati u smeru koga se su se one ponajviše pribojavale. Naime, samo nekoliko dana posle potpisivanja Moskovske deklaracije, krajem juna 1956, došlo je do velikih nemira i krvoprolića u poljskom gradu Poznanju, čime su najavljena burna društvena previranja u toj zemlji.¹⁹

Događaji u Poljskoj su izazvali pravu paniku kod sovjetskog rukovodstva. Oni su okarakterisani kao početak kontrarevolucije, organizovane sa Zapa-

¹⁷ AJ, CK SKJ, 507/IX, 119/I-69.

¹⁸ Veljko Mićunović, *n. d.*, str. 93.

¹⁹ Nemiri u Poljskoj su počeli masovnim štrajkovima radnika. Pokušavajući da suzbiju demonstracije, vlasti su izvele vojsku i tenkove na ulice, što je dovelo do krvavih uličnih borbi i rasplamsavanja nemira. Službeno je potvrđeno da je u njima stradalo 38 demonstranata, a ranjeno 270.

da na čelu sa SAD-om, u cilju razbijanja socijalističkog lagera i nasilnog odvajanja Poljske i ostalih istočnoevropskih država od SSSR-a. Pokušaj promene postojećih odnosa u Poljskoj i sličan proces koji je sve više uzimao maha u Mađarskoj, uverio je sovjetsko rukovodstvo u potrebu najstrože kontrole i doziranja politike destalinizacije. Ova politika smatrana je unutrašnjom stvari sovjetske vlade i KPSS-a „koji apotekarski odmjerava dozu novog političkog sredstva[...] Ako se dozvoli samo 'jedna kašika' više, pogotovo u lageru, bolesnik može da nastrada.“²⁰

Kao jedna od prvih preventivnih mera koje je preduzelo sovjetsko rukovodstvo radi ograničavanja i postepenog zaustavljanja procesa destalinizacije unutar SSSR-a i istočnoevropskih država, bilo je upućivanje tajnog pisma Prezidijuma KPSS-a svom članstvu, a potom i svim komunističkim partijama socijalističkog lagera, 13. jula 1956. U ovom pismu, naslovljenom kao „Informacija o rezultatima sovjetsko-jugoslovenskih razgovora održanih u junu 1956. godine“, negira se pravo ostalim komunističkim partijama da insistiraju na odnosima baziranim na principima saradnje KPSS-a i SKJ. Tolerantan stav prema jugoslovenskim komunistima predstavljen je kao „diplomatski gest SSSR-a“, a ne kao na platforma za odnose ostalih komunističkih partija, koje i „dalje moraju imati jedinstvenu liniju“, biti „deo jedinstvenog fronta“ i rukovoditi se načelima „proleterskog internacionalizma“. Pri tome je ukazano na to da je jugoslovensko rukovodstvo podložno ideološkim zabludama proizašlim iz ekonomske zavisnosti od Zapada i stoga sklono odstupanju od marksističko-lenjinističkog kursa.²¹

Iako se u diplomatskim krugovima više spekulisalo o implikacijama ovog pisma po jugoslovensko-sovjetske odnose²² nego po odnose u samom socijalističkom lageru, ono nije rezultiralo nekim bitnijim zaokretom na relaciji Beograd–Moskva. Obe strane su u ovo vreme, motivisane sasvim suprotnim razlozima, ispoljavale želju za ublažavanjem aktuelnog negativnog trenda u međusobnim odnosima.²³

Ubeđen da i dalje postoje šanse da se, bez obzira na razlike, jugoslovenska komunistička partija čvršće poveže sa ostalim partijama socijalističkog lagera, Hruščov se opredeljuje za novu strategiju pregovora sa Titom. Budući da

²⁰ Veljko Mićunović, *n. d.*, str. 94.

²¹ AJ, CK SKJ, 507/IX, 119/1-69. *Informacija o rezultatima sovjetsko-jugoslovenskih razgovora održanih u junu 1956. godine.*

²² Bilo je očekivanja da će pismo Prezidijuma KPSS-a imati sličan epilog kao preteća Staljinova pisma iz 1948. (Veljko Mićunović, *n. d.*, str. 142).

²³ SSSR zbog podsticajnog delovanja jugoslovenskog stremljenja ka nacionalnoj nezavisnosti na dalje komplikovanje političke situacije u Poljskoj i Mađarskoj, a Jugoslavija u nameri da izbegne političke komplikacije koje bi nanele štetu rezultatima postignutim tokom junskih razgovora u Moskvi.

dosadašnji zvanični pregovori sa Jugoslavijom nisu dali rezultate, odlučuje se za nekonvencionalnu, prisnu varijantu dogovaranja, usredsređenu na prednosti koje sa sobom nosi „lična diplomatija“. Početkom septembra 1956, preko ambasadora Mićunovića najavljuje svoju nameru da sa porodicom dođe u privatnu posetu Jugoslaviji. Pri tome insistira da, posle njegovog odmora u Jugoslaviji, Tito sa suprugom i saradnicima dođe na odmor, kao Hruščovljev gost, na Krim. Ovakva strategija se već u samom startu mogla smatrati vrlo mudrom. Ako poseta da očekivane rezultate, ona će sama opravdati sebe, ako se završi neuspešno – samim tim što se radi o privatnoj poseti, niko ne može očekivati da se postignu neki međudržavni sporazumi. Pored toga, ako se ne postigne sporazum u Beogradu, ostaje mogućnost da se tokom druge runde razgovora na Krimu obezbedi povoljniji ishod.

Do razmene privatnih poseta došlo je u drugoj polovini septembra i početkom oktobra 1956. Hruščov je već na samom početku razgovora dao na znanje da je to prilika da se konačno „raščisti“ pitanje jedinstva lagera od koga zavisi „borbena sposobnost socijalističkih zemalja“. Upozorio je da Zapad koristi nejedinstvo između SSSR-a i Jugoslavije, pa bi trebalo i u tom pitanju „zatvoriti makaze“. Zapad podržava Jugoslaviju samo zato da bi preko njenog primera izazvao „dezintegraciju Istoka“, dok je, s druge strane, „razni elementi“ u istočnoj Evropi koriste kao zastavu u svojoj antisovjetskoj i antikomunističkoj kampanji. Pošto SSSR u svakom slučaju ima ulogu lidera u komunističkom pokretu, nelogično je da Jugoslavija zahteva da se ovaj pokret prilagođava njoj, već je jedino moguće obrnuto: „ne treba četa da hvata korak, nego vojnici“.²⁴

Na otvoreno Hruščovljevo insistiranje da se Jugoslavija uključi u „socijalistički lager“, Tito nije dao jasan odgovor. Iskoristio je činjenicu što razgovori nemaju zvaničan karakter i opredeljivao se za uopštene konstatacije, izbegavajući konfrontaciju sa sagovornikom. Saglasio se sa stavom da postoje značajne razlike u politici dveju država, ali se istovremeno založio da se vremenu prepusti da pokaže ko je u pravu. Pri tome nije zaboravio da naglasi da se Jugoslavija slaže gotovo po svim pitanjima sa sovjetskom spoljnom politikom, zbog čega trpi stalne optužbe Zapada da je sovjetski satelit.²⁵

Iako su sovjetsko-jugoslovenski razgovori i ovaj put završeni bez nekog konkretnog sporazuma, ostao je utisak da su oni ipak doprineli stabilizovanju odnosa dveju država i partija. Međutim, nove komplikacije na relaciji Beograd–Moskva, nastupile su vrlo brzo, kao posledica nezaustavljivog revolucionarnog talasa koji je zapljusnuo Mađarsku krajem oktobra 1956. i izazvao ozbiljnu međunarodnu krizu.

²⁴ AJ, CK SKJ, 507/IX, 119/I-73.

²⁵ *Isto.*

Raspad državnog sistema, rasulo strukture Mađarske radničke partije, većinsko izjašnjavanje mađarskih građana za višepartijski sistem, a protiv sovjetske dominacije, ukazivali su da se ranije stanje ne može zadržati nikakvim sitnim ustupcima niti taktiziranjem. Postalo je očigledno da se socijalističkom sistemu boljševičkog tipa protivi većina mađarskog stanovništva i da se on u Mađarskoj ne može održati bez upotrebe gole sile. Polazeći upravo od takve procene, sovjetsko rukovodstvo se odlučuje na vojnu intervenciju.²⁶

U vreme eksplozije bunta u Budimpešti, 24. oktobra 1956, u saradnji sa snagama aktuelnog mađarskog režima, dolazi do prvog sovjetskog pokušaja da putem sile uguši revoluciju u Mađarskoj. Ova sovjetska akcija, tzv. prva intervencija, ograničenih razmera, uz značajnu dozu kolebljivosti i fleksibilnosti i orijentaciju na primenu reletivno manje oštirih mera zbog straha od reakcije socijalističkog lagersa i međunarodne javnosti – završila se potpunim krahom. Ona je samo podstakla erupciju narodnog nezadovoljstva u Mađarskoj i širenje oružanog sukoba i krvoprolića na ulicama Budimpešte.

Neočekivano burna reakcija u Mađarskoj na vojnu intervenciju i oštro reagovanje međunarodne javnosti, primorali su Moskvu na ustupke. U tom smislu ona se morala, makar privremeno, saglasiti sa političkim promenama u Mađarskoj. Za prvog sekretara MRP-a imenovan je Janoš Kadar,²⁷ a za predsednika vlade Imre Nađ (Imre Nagy),²⁸ sovjetska se vojska morala povući iz Budimpešte 29–30. oktobra 1956.

Jugoslovenske vlasti su s velikom pažnjom pratile zbivanja u Mađarskoj. Osudile su sovjetsku vojnu intervenciju u ovoj državi, a istovremeno podržale smenu u mađarskom rukovodstvu posle krvavih događaja u Budimpešti 23. i 24. oktobra. Tito je 29. oktobra u poruci CK SKJ Predsedništvu MRP-a pozdravio dolazak novog državnog i partijskog rukovodstva u Mađarskoj, čija se politika „i istinske socijalističke demokratske težnje mađarskih radnih ljudi slile u jedno“. Posebno je pozitivno ocenio neke od bitnih elemenata političke platforme novog mađarskog rukovodstva kao što su: „demokratizacija javnog života“, zavođenje radničkog samoupravljanja i demokratskog samoupravljanja uopšte, „uređenje odnosa između socijalističkih zemalja na bazi ravnopravnosti

²⁶ Csaba Bekes, „The 1956 Hungarian revolution and World Politics“, *Cold War History Project*, Working Paper Series, Budapest, september 1996.

²⁷ Janoš Kadar preuzeo najvišu partijsku funkciju od Ernea Gereaa, koji je na sovjetsko insistiranje tokom jula 1956. smenio ozloglašena Mačaa Rakošija. Kadar je, inače, upravo na zahtev Rakošija bio uhapšen i osuđen na zatvorsku kaznu u periodu 1951–1954.

²⁸ Imre Nađ je bio član najužeg rukovodstva mađarskih komunista i predsednik reformističke vlade 1953–1955. Pošto je Nađ predvodio partijsku struju koja se zalagala za liberalizaciju društva, lider Partije, tvrdokorni staljinista Rakoši ga je smenio sa funkcije premijera i isključio iz Partije.

i poštovanja suvereniteta“, „pokretanje inicijative za pregovore o povlačenju sovjetskih trupa“. ²⁹

Relativno pozitivan jugoslovenski stav prema mađarskoj revoluciji bio je rezultat specifičnih interesa Jugoslavije kao zemlje komunističke orijentacije, ali van socijalističkog lagera i istovremeno u znatnoj meri suprotstavljene i tome lageru i pritisku njegovog predvodnika – SSSR-a. U tom smislu Beograd je itekako bio zadovoljan smenom Ernea Gereaa vernog sledbenika Mačaa Rakošija, koga su Tito i njegovi saradnici smatrali jednom od najozloglašnijih post-staljinističkih figura Istočne Evrope i personifikacijom neprijateljstva prema Jugoslaviji zbog njene vanblokovske pozicije. ³⁰ Liberalizacija režima i eliminacija sovjetske kontrole u Mađarskoj, nagoveštavali su primamljivu mogućnost da se pored Jugoslavije pojavi još jedna slična komunistička država izvan sovjetskog bloka država. Na taj način bi se bitno izmenio geopolitički položaj Jugoslavije – ona bi stekla jednog „prirodnog saveznika“ i ojačala svoju međunarodnu poziciju. Naravno, liberalizacija u Mađarskoj se morala kretati u dozvoljenim granicama i nije smela doseći razmere koje bi ugrozile komunistički sistem, čime bi bila naneta velika šteta prestižu jugoslovenskog modela socijalizma.

Gotovo istovremeno sa burnim društvenim previranjima u Mađarskoj, odigravala se prava politička drama i u Poljskoj. Posle krvavih događaja u Poznanju i širenja opštenarodnog bunta širom cele zemlje, dolazi do značajnih promena u partijskom i državnom rukovodstvu. One su sprovedene na plenumu Centralnog komiteta Poljske ujedinjene radničke partije (PURP) 19. i 20. oktobra 1956. Na mesto prvog sekretara partije postavljen je Vladislav Gomulka, koji je proveo pet godina u zatvoru pod dotadašnjim rukovodstvom. Na istoj sednici iz rukovodstva je uklonjen sa funkcije ministra odbrana sovjetski maršal Konstantin Rokosovski. ³¹ Rokosovski je sigurno bio jedini ministar vojske u jednoj evropskoj državi, a istovremeno građanin i maršal druge evropske zemlje. Tako nešto je bilo moguće u Staljinovo vreme, u duhu sovjetskog shvatanja „proleterskog internacionalizma“.

²⁹ Pismo je objavljeno u *Borbi* od 30. oktobra 1956.

³⁰ O svom stavu prema „ekipi kao što su Rakoši i Gere“ Josip Broz je govorio 11. novembra 1956. u Puli na sastanku Aktiva SK Istre, objašnjavajući razloge koji su ga naveli da u posetu SSSR-u juna 1956. ne ide očekivanom maršutom preko Mađarske, već, na sveopšte iznenađenje, znatno daljim putem – preko Rumunije. „Baš zbog Rakošija nisam htio da idem preko Mađarske. Rekao sam da ne bih išao preko Mađarske čak i da je putovanje tripot kraće.“ (J. B. Tito, *n. d.*, knj. XI, str. 225).

³¹ Konstantin Rokosovski je inače 1949. godine, u vreme priprema zemalja Kominforma za napad na Jugoslaviju, „na molbu poljskog rukovodstva“ postavljen i na funkciju ministra odbrane Poljske. Iste godine, posle smene Gomulke sa mesta prvog sekretara partije zbog „titoizma“, u vreme montiranih procesa u zemljama istočne Evrope, Rokosovski je postavljen za partijskog rukovodioca u Poljskoj.

Smena rukovodstva u Poljskoj je izazvala pravu paniku u Moskvi. Pokušavajući da spreči negativan epilog sednice CK PURP-a po SSSR, Hruščov se, iako nepozvan, pojavio u Varšavi tačno kada je započela sednica 19. oktobra. Međutim, i tada i kasnije, pokazalo se da su se prilike u Poljskoj isuviše promenele da bi se političkim pretnjama mogli suzbiti postojeći politički trendovi. Suprotstavljanje Hruščova izboru novog poljskog rukovodstva uz argumentaciju da se radi o ljudima „koji hoće da razbiju socijalistički lager“, negativno je primljeno na Plenumu. Da novo rukovodstvo na čelu sa Gomulkom uživa sveopšte poverenje naroda, potvrdilo se kada je došlo do pokreta sovjetskih tenkovskih jedinica prema Varšavi. Neposredna reakcija bilo je formiranje radničkih bataljona po fabrikama i raspoređivanje poljskih vojnih jedinica po obodu Varšave nasuprot sovjetskoj vojsci.³²

Do otvorenog sukoba, ipak, nije došlo. Sovjetsko rukovodstvo, suočeno sa opasnošću da bude uvučeno u krvavi obračun sa poljskim narodom, a uz to obračun sa neizvesnim epilogom i političkim implikacijama – bilo je prinuđeno na određene taktičke ustupke. Prihvatilo je postojeće stanje i odustalo od daljeg oružanog pritiska. Naravno, na ovakav manevar se odlučilo tek pošto je steklo uverenje da time neće biti radikalno ugrožen opstanak postojećeg sistema u Poljskoj niti će doći do odvajanja ove države od socijalističkog lagersa.³³

Međutim, iako na prvi pogled slična, situacija u Mađarskoj je sve više poprimala daleko burniji i komplikovaniji tok nego što je to bio slučaj u Poljskoj. Ostvarene političke promene i obrazovanje novog rukovodstva nisu doprineli smirivanju situacije u Mađarskoj. Borba se sa ulica Budimpešte proširila na celu zemlju, a politički zahtevi su u znatnoj meri bili radikalizovani, poprimivši izrazito antikomunistički i antisovjetski karakter. U takvoj situaciji, Nađ i rukovodstvo MRP-a 30. oktobra 1956. donose sudbonosnu odluku o ukidanju jednopartijskog sistema i uključivanju u aktuelnu vladu predstavnika najznačajnijih mađarskih stranaka, a sovjetskoj komandi upućuju zahtev da smesta povuče trupe iz Mađarske.³⁴ To je bio trenutak kulminacije Mađarske revolucije, ali i početak njenog kraja.³⁵

³² Volter Laker, *Istorija Evrope 1945–1992*, Beograd 1999, str. 372–374.

³³ Gomulka je obećanje u potpunosti ispunio. Suprotstavio se sve češćim zahtevima naroda da se sovjetske trupe povuku iz Poljske, suzbio revolucionarni talas i doprineo postepenom smirivanju stanja u zemlji. (Volter Laker, *n. d.*, str. 374–376)

³⁴ Mađarska vlada je proglasila neutralnost Mađarske i objavila napuštanje Varšavskog ugovora, a istovremeno se obratila OUN i vladama četiri velike sile da obezbede međunarodne garancije za neutralnost Mađarske.

³⁵ A. S. Stykalin, „Soviet-Yugoslav Relations and the Case of Imre Nagy“, *Cold War History*, Vol. 5, No. 1, February 2005, pp. 3–22; Đoka Tripković, „Jugoslavija i pitanje azila Imre Nađa“, *Istorija 20. veka*, 1, Beograd 1997, str. 61–73.

Jasan nagoveštaj definitivnog rušenja socijalizma u Mađarskoj i potpunog eliminisanja sovjetske dominacije, predstavljali su prelomni momenat – i za zauzimanje odlučnijeg, nasilnog, brutalnog i beskompromisnog kursa SSSR-a prema događajima u ovoj zemlji – ali i za radikalnu promenu jugoslovenskog stava prema novom mađarskom rukovodstvu, mađarskoj revoluciji, a u prvom redu, prema Imri Nađu.

Za jugoslovensko rukovodstvo je bilo u celini neprihvatljivo uvođenje višepartijskog sistema i rušenje monopola komunističke partije u društvu. Restauracija buržoaskog sistema u ovoj susednoj državi neminovno bi podstakla i slične zahteve u Jugoslaviji. Nađ i njegovi saradnici već su ranije bili upozoravani iz Jugoslavije na pojavu „desne opasnosti“ i mogućnost da događaji „izmaknu kontroli“. U tom smislu isticana je potreba da umesto raspadajuće MRP komunisti stvore novu partiju i prekinu ustupke „desničarima“ kako bi izbegli gubitak vlasti. Dakle, nikako se ne sme dozvoliti da „razni reakcionarni elementi iskoriste sadašnje događaje za svoje antisocijalističke ciljeve“.³⁶

Rušenje temelja na kojima počiva komunističko društvo u Mađarskoj predstavljalo je presedan preko koga Tito nije mogao da pređe. Od momenta kada je u Mađarskoj proklamovano uvođenje višepartijskog sistema, jugoslovensko rukovodstvo se okrenulo protiv Imre Nađa, procenjujući da je jedino rešenje mađarske krize njegovo uklanjanje sa političke scene.³⁷

Do istovetnog zaključka došlo se i u SSSR-u. Doduše, ovo saznanje o dubini revolucionarnog procesa u Mađarskoj i o njegovim širim međunarodnim implikacijama sazrelo je već ranije i uzrokovalo je prvu sovjetsku vojnu intervenciju 24. oktobra 1956. Formalno proklamovanje restauracije kapitalističkog sistema i napuštanja Varšavskog ugovora, predstavljali su već „grehe“ koji su smatrani kao direktan izazov SSSR-u, na koji ne postoji drugi odgovor nego primena svih raspoloživih sredstava za svrgavanje legitimnih predstavnika nove vlasti u Mađarskoj, s kojom se mora ići do kraja, bez obzira na cenu i moguće žrtve. Demonstracijom moći i snage trebalo je konačno prekinuti nepovoljan politički trend, sprečiti osipanje socijalističkog lagera i slabljenje kohezije u njemu, a istovremeno pokazati Zapadu da novi politički kurs i društveni procesi proklamovani na XX kongresu KPSS-a nisu odraz slabosti SSSR-a, niti prilika za suzbijanje njegove dominacije u istočnoevropskim zemljama.³⁸

Hitno reagujući na uvođenje višepartijskog sistema u Mađarskoj, sovjetsko rukovodstvo je već 31. oktobra na sednici Prezidijuma CK KPSS-a donelo

³⁶ AJ, CK SKJ, 507/IX-75/I-34. Pismo J. B. Tita Prezidijumu MRP, 29. oktobar 1956.

³⁷ AJ, CK SKJ, 507/IX-75/I- 37.

³⁸ Csaba Bekes, „The 1956 Hungarian revolution and World Politics“, *Cold War History Project*, Working Paper Series, Budapest, september 1996.

(po drugi put) odluku o vojnoj intervenciji u ovoj državi i uspostavljanju nove vlade podređene Moskvi. Odlučeno je da se u vezi sa planiranom vojnom akcijom obave prethodno razgovori radi obezbeđivanja podrške, ne samo sa liderima država socijalističkog lagersa nego i sa jugoslovenskim rukovodstvom. Na tim razgovorima je kao glavni argument za primenu sile trebalo forsirati stav o pobedi „kontrarevolucije“, rušenju socijalističkog sistema i priključivanju Mađarske Zapadu.

Sovjetski stav o neophodnosti odlučne vojne intervencije u Mađarskoj je bez ikakvih ograda odlučno podržan od kineskog, bugarskog, rumunskog, čehoslovačkog i albanskog rukovodstva. Međutim, novoizabrani prvi sekretar PURP-a Vladislav Gomulka i poljski premijer Jozef Cirankijevič (Jozef Cyrankiewicz) nisu se saglasili sa takvom merom tokom sastanka sa Hruščovom i članovima Prezidijuma CK KPSS-a Maljenkovom i Molotovom u Brestu 1. novembra 1956.³⁹ Veoma uznemireni ovakvom reakcijom, ali odlučni da sprovedu svoj plan u delo nezavisno od stava ostalih socijalističkih država, Hruščov i Maljenkov su već narednog dana otputovali na Brionima na razgovore sa Titom. Očekivali su, prema rečima Hruščova, da će ovi razgovori biti još komplikovaniji od onih u Poljskoj, ali dogodilo se sasvim obrnuto.⁴⁰

Tako su burni događaji u Mađarskoj iznudili i četvrti za redom, u relativno kratkom roku, susret Tita i Hruščova. Do njega je došlo u strogoj tajnosti u noći između 2. i 3. novembra 1956. u Titovoj rezidenciji na Brionima.

Boravak sovjetske delegacije i razgovori na Brionima bili su pokriveni velom najveće državne tajne, uz prisustvo malog broja svedoka, a bez vođenja ikakvog zapisnika tokom samog sastanka. Njihova sadržina se, može rekonstruisati na osnovu memoara dvojice učesnika pregovora – Nikite Hruščova i tadašnjeg jugoslovenskog ambasadora u Moskvi Veljka Mićunovića, na osnovu zapisnika koji je na Titovo insistiranje, odmah posle sastanka (3. novembra), ipak, sačinio Mićunović i na osnovu pismene prepiske jugoslovenskog i sovjetskog rukovodstva krajem 1956. i početkom 1957. godine.

Što se tiče ključnog pitanja, zbog koga je i došlo do Brionskog sastanka, Tito se, na „prijatno iznenađenje“ Hruščova, saglasio sa sovjetskim planom – „Mora se intervenirati ako je u Mađarskoj kontrarevolucija.“⁴¹ Tako nešto jugoslovenski predsednik je okarakterisao kao „manje zlo“ od uzmicanja pred neizbežnom restauracijom građanskog sistema. Izražavajući svoje neslaganje sa politikom Imre Nađa i sam je postavio pitanje (često ponavljano od strane

³⁹ „Memuary Nikity Sergeeviča Hruščeva“, *Voprosy istorii*, No 5, 1994, 75–76. (Leonid Gibijanski, „Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i mađarska revolucija 1956“, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2, Beograd 1996, str. 161)

⁴⁰ Leonid Gibijanski, *isto*, str. 151–170.

⁴¹ AJ, CK SKJ, II/15; AJ, CK SKJ, III/67; Veljko Mićunović, *n. d.*, str. 158–159.

Hruščova): „Kakva je to vlada pod kojom ubijaju i vešaju komuniste?“ Sudeći po Mićunovićevom zapisniku, „Hruščovu je pao teret s vrata. Diže obe ruke u vis i kaže: to, to!“⁴²

Tako je Tito, prihvatajući sovjetsku ocenu o neophodnosti vojne intervencije u Mađarskoj kao jedinom načinu za razbijanje kontrarevolucije u ovoj susednoj zemlji, Jugoslaviju pretvorio u saučesnika u jednoj akciji koja je bila suprotna proklamovanim načelima miroljubive koegzistencije i postulatima na kojima se zasnivala jugoslovenska spoljnopolitička orijentacija. Iako je sovjetska strana već donela odluku o vojnoj intervenciji i bila odlučna da je sprovede nezavisno od podrške Jugoslavije, jugoslovensko odobravanje primene sile radi rušenja jedne legitimne vlade koja je uživala bezrezervnu podršku naroda, ozbiljno je potkopalo ugled Jugoslavije u svetu.

Drugo pitanje razmatrano na Brionskom sastanku, a koje je inače proizlazilo iz prvog, bilo je: Ko će da obrazuje novu vladu u Mađarskoj i kakav će on program proklamovati u momentu nasilnog preuzimanja vlasti?

U želji da makar amortizuje negativne posledice svog izjašnjavanja za spoljnu intervenciju u Mađarskoj, Tito se zalagao da se pre vojne intervencije preduzmu određene „političke pripreme“ i tako „spasi što se spasiti može“. U tom smislu insistirao je „da se formira ili proglaši nešto kao revolucionarna vlada sastavljena od Mađara, koja bi se obratila narodu nekim programom“.

Međutim, u prvom momentu, pokazalo se da dve strane imaju različito viđenje i ličnosti koju bi trebalo imenovati za premijera i sadržine programa koji bi tom prilikom trebalo da bude proklamovan.

Tito je smatrao da vojna intervencija mora biti praćena političkom akcijom i da se „ne bi trebalo osloniti isključivo na oružje sovjetske armije“. Neophodnim je smatrao obezbeđenje „neke političke pripreme“. Da bi se stanje u Mađarskoj što pre normalizovalo, po Titu, trebalo bi formirati revolucionarnu, narodnu vladu koja bi okupljala ljude koji se nisu kompromitovali za vreme Rakošija i objedinjavala sve one političke snage na liniji „dalje izgradnje socijalizma“. Na čelu te vlade video je kao najpogodniju ličnost Janoša Kadara. Hruščov se u prvom momentu nije složio sa ovakvim rešenjem, dajući prednost kandidaturi Ferenc Miniha (Ferenc Munnich), „staroga komuniste“ za koga ga vežu vojnički dani i dvadesetogodišnje poznanstvo. Posle jugoslovenskog energičnog odbijanja i argumentacije da je za vreme Rakošija Minih bio ambasador u Moskvi, a Kadar na robiji u Budimpešti, Hruščov je popustio i saglasio se da bi za većinu Mađara takvo rešenje bilo prihvatljivije.⁴³

⁴² KPR, 1-3-a. *Zabeleška o razgovorima drugova Tita, A. Rankovića, E. Kardelja sa N. S. Hruščovom i G. M. Maljenkovom u toku noći između 2. i 3. novembra 1956.*

⁴³ CK SKJ, 507/IX, 119/1-78; KPR, 1-3-a; Veljko Mićunović, *n. d.*, str. 159–163.

Razlike u stavovima sovjetske i jugoslovenske strane su se manifestovale i oko tumačenja uzroka burnih previranja u Mađarskoj i pitanja političke orijentacije nove vlade koja bi obezbedila normalizaciju prilika. Hruščov je izvor problema u Mađarskoj video u mešanju Zapada i delovanju „reakcionarnih elemenata“. Eliminisanjem tih negativnih uticaja stvari će biti dovedene na pravo mesto. Titovo viđenje je bilo sasvim suprotno i usmereno na apostrofiranje grešaka prošlosti. On je, stoga, insistirao da nova vlada osudi prethodni režim Rakoši-Gere kao glavnog krivca za nastalu situaciju i eskalaciju narodnog nezadovoljstva. Smatrao je da se nepovoljan razvoj događaja u Mađarskoj mogao sprečiti dovođenjem pravih ljudi na vlast i drugačijom političkom orijentacijom. Zato je zahtevao da nova vlada proklamuje program usmeren na prevladavanje „staljinističkog nasleđa“ i na „reformisanje socijalizma“ uz oslonac na novoformirane revolucionarne odbore i radničke savete. Program nove vlade, pored toga, trebalo je da zacrta orijentaciju na demokratske i ravnopravne odnose sa zemljama socijalističkog lagersa i perspektivu povlačenja sovjetskih trupa.⁴⁴

Iako jugoslovenske sugestije nisu bila prihvatljive za sovjetske pregovarače, oni su ipak prema njima zauzeli načelno pozitivan stav. Suprotstavljanje nije imalo nikakvog smisla jer je bilo jasno da će kurs vlade formirane putem sovjetske intervencije biti u potpunosti zavisano od direktiva iz Moskve. Ustupci ove vrste nisu sa sobom povlačili nikakve konkretne sovjetske obaveze, ali su zato Jugoslaviju po pitanju predstojeće sovjetske intervencije dovodili u poziciju „saučesnika“ i partnera koji je spreman zajedno sa SSSR-om da podeli troškove za „stvar socijalizma“.

Jugoslovenska podrška planiranoj sovjetskoj vojnoj intervenciji u Mađarskoj na Brionskom sastanku uključivala je i obavezu Jugoslavije da se angažuje na dobrovoljnom povlačenju Imre Nađa sa funkcije premijera i da podrži akcije usmerene na formiranje nove „revolucionarne radničko-seljačke vlade“. Jugoslovenska strana je obećala da će iskoristiti svoje kontakte sa ljudima iz Nađevog okruženja, da ga nagovori da zajedno sa svojim najbližim saradnicima iz vlade, još pre početka sovjetske intervencije, podnesu ostavke.⁴⁵

Značaj „akcije uklanjanja Imre Nađa iz matice događaja“ obe strane su tokom pregovora na Brionima tumačile potrebom „umanjenja žrtava i nepotrebnog prolivanja krvi“. ⁴⁶ Međutim, motivacija za realizaciju ovakvog plana proizilazila je i iz drugih, ne toliko humanih razloga. Jugoslovensko rukovodstvo je na ovaj način pokušalo da umanjí štetu nanесenu njegovom prestižu u zemlji i u svetu zbog podrške sovjetskoj vojnoj intervenciji, a Sovjeti

⁴⁴ KPR, 1-3-a. *Zabeleška o razgovorima drugova Tita, A. Rankovića, E. Kardelja sa N. S. Hruščovom i G. M. Maljenkovom u toku noći između 2. i 3. novembra 1956.*

⁴⁵ AJ, CK SKJ, 507/IX, 119/1-77, 78, 92; KPR, 1-3-a; Veljko Mićunović, *n. d.*, str. 160–161.

⁴⁶ *Isto.*

su u tome videli mogućnost da se oslabi otpor njihovoj akciji u Mađarskoj i olakša ustoličenje nove vlade podređene njihovoj kontroli.

Koliko je politika laviranja između sukobljenih blokova po neki put komplikovana i nezahvalna, uverilo se jugoslovensko rukovodstvo upravo posle okončanja sovjetske oružane akcije u Mađarskoj. Pažnja svetske javnosti bila je skoncentrisana u tom momentu na zbivanja oko sudbine grupe Imre Nađa koja se sklonila u jugoslovensku ambasadu u Budimpešti, okruženu i blokiranu sa svih strana sovjetskim tenkovima i vojnicima.

Pošto je sovjetsko rukovodstvo odbilo jugoslovenski predlog da Imre Nađ i njegovi saradnici budu prebačeni iz Ambasade u Budimpešti u Jugoslaviju, u skladu sa datim azilom i garancijama jugoslovenske vlade – dolazi do direktnog zaoštavanja odnosa na relaciji Moskva–Beograd. Naime, ohrabren brzim porazom protagonista mađarske revolucije, sovjetski vrh nije bio voljan da shvati svu delikatnost pozicije u kojoj se našla Jugoslavija niti obaveze koje je ona preuzela prema članovima bivše mađarske vlade sklonjenim u Ambasadi u Budimpešti. Umesto toga, kategorički odbacujući jugoslovenski predlog, insistirao je da se Nađ bez oklevanja preda sovjetskim trupama, odnosno izruči novoformiranoj mađarskoj vladi Janoša Kadara.⁴⁷

U novoj Titovoj poruci Hruščovu u ime CK SKJ, od 8. novembra, izraženo je razočaranje jugoslovenskih komunista, koje je „duboko pogodilo pomanjkanje razumijevanja“ sa sovjetske strane. Ukazano je na „nesagledive posledice“ po prestiž jugoslovenskog rukovodstva u zemlji i svetu koje bi izazvalo kršenje reči date Nađu i njegovim saradnicima. Pošto Jugoslavija jednostavno ne može sebi da dopusti izručenje mađarskih komunista, predloženo je kao kompromisno rešenje – amnestiranje Nađa i njegove grupe koja se sklonila u budimpeštanskoj ambasadi. Kadar i njegova vlada, po ovoj soluciji, trebalo je da garantuju slobodu i bezbednost Nađu i saradnicima i posle izlaska iz jugoslovenske ambasade omoguće im nesmetan povratak kućama.⁴⁸

Na ovo pismo Hruščov je 10. novembra odgovorio kontrapredlogom da Nađ i član njegove vlade Geza Lošonci (Geza Loszonczy) budu prebačeni avionom u Rumuniju, a ostatak grupe koja je našla pribežište u jugoslovenskoj ambasadi bi, ukoliko da izjavu o lojalnosti Kadarovoj vladi, bio oslobođen i mogao da ostane u Mađarskoj.⁴⁹

Jugoslovensko rukovodstvo nije moglo prihvatiti ovakav predlog jer je on faktički bio ravan izručenju Nađa sovjetskim vlastima. Bilo je očigledno da bi Nađevo prebacivanje u Rumuniju, državu socijalističkog lagersa pod sovjet-

⁴⁷ AJ, CK SKJ, 507/IX, 119/I-77.

⁴⁸ Isto, 507/IX, 119/I-78. Pismo CK SKJ prvom sekretaru CK KPSS, 8. novembar 1956.

⁴⁹ Veljko Mićunović, n. d., str. 178

skom kontrolom, imalo koban epilog po ovog političara i svelo se na providnu kombinaciju kojom je Jugoslavija pokušala da se izvuče iz komplikovane situacije u kojoj se našla.

Pošto je jugoslovenska vlada odbacila sovjetski predlog o prebacivanju Nađa u Rumuniju, spor je prenet u domen pregovora između Beograda i Kadarove vlade. Time je sovjetska strana, inače direktno kontrolišući i određujući kurs Kadarove politike, želela da stvori utisak u svetu i Jugoslaviji da se povukla iz spora i prepustila novoformiranoj mađarskoj vladi da sama razreši pitanje vezano za sudbinu sopstvenih državljana. Međutim, upravo tih dana dolazi do oštre jugoslovensko-sovjetske polemike o glavnim uzrocima mađarske krize i udelu SSSR-a, odnosno Jugoslavije u svemu tome.

Ovo zaoštavanje u odnosima dveju država započelo je Titovim govorom u Domu armije u Puli 11. novembra 1956. Tom prilikom, Tito je mađarsku krizu okarakterisao kao posledicu sovjetske podrške koja je do poslednjeg trenutka pružana staljinističkom režimu Rakoši-Gere. Iz takve politike proizašla je i prva sovjetska vojna intervencija 24. oktobra, koja je bila „apsolutno pogrešna“. „Do ove pogreške je došlo zbog toga, što oni nažalost još uvijek misle, da vojna sila rješava sve. A ona ne rješava sve. Evo, pogledajte, kako se jedan goloruk narod strašno odupire, kad ima jedan cilj – da se oslobodi i bude nezavisan.“⁵⁰

Pokušavajući da opravda jugoslovensku podršku drugoj sovjetskoj intervenciji od 4. novembra, Tito je istovremeno ukazao na razloge koji si išli u prilog takvoj orijentaciji: „moram da kažem, da je stanje u Mađarskoj zauzelo takve razmjere... da se jasno vidjelo da će tu doći do strahovitog pokolja, do strahovitog građanskog rata, u kome socijalizam može biti potpuno pokopan i zbog koga može doći do trećeg svjetskog rata“. Shodno tome, jugoslovenski predsednik se zapitao: „šta je sada manje zlo? Haos, građanski rat, kontrarevolucija i novi svjetski rat, ili intervencija sovjetskih trupa koje su tamo bile? Ono je katastrofa, a ovo je zlo.“ Opređeljujući se za „manje zlo“, po Titovom tumačenju, Jugoslavija je podržala sovjetsku intervenciju kao objektivnu nužnost „s tim da se sovjetske trupe obavezno povuku onog momenta, kada se stanje u toj zemlji sredi i umiri“.⁵¹

Titovo istupanje u Puli predstavljalo je očigledan pokušaj distanciranja od sovjetske politike u Mađarskoj zbog revolta koji je ona izazvala u svetu i u Jugoslaviji. Stoga je takva politika tumačena i kao odraz „defektnog gledanja“ u SSSR-u na odnose među socijalističkim zemljama i konzerviranju stare prakse proizašle iz i dalje prisutnog staljinističkog nasleđa u sovjetskom rukovodstvu.

⁵⁰ J. B. Tito, *n. d.*, knj. XI, str. 229.

⁵¹ *Isto*, str. 228–230.

Razmenom uzajamnih optužbi polovinom novembra 1956. godine otpočelo je, po drugi put u posleratnoj istoriji odnosa dveju država, razdoblje jugoslovensko-sovjetskog sukoba. Ovaj put sukob nije ni izbliza dosegao razmere iz 1948, mada je njegova sadržina u mnogo čemu ostala ista.

Jugoslovensko rukovodstvo je u to vreme, lavirajući između Istoka i Zapada, odlučno da iznađe rešenje koje ga neće konfrontirati ni sa jednom ni sa drugom stranom, intenziviralo pregovore sa Kadarovom vladom oko konačnog razrešenja spora oko Imre Nađa. Pri tome je insistiralo na svom ranije iznetom predlogu da mađarska vlada treba da da pismenu garanciju da azilanti iz jugoslovenske ambasade mogu slobodno da se vrate svojim kućama bez opasnosti da posle budu proganjani i da im bude ugrožena na bilo koji način lična bezbednost. U tom smislu je formulisano i Titovo pismo Kadaru od 18. novembra 1956.⁵²

Iako nevoljno, uz optužbu da se Jugoslavija meša u unutrašnje poslove Mađarske, Kadar se 21. novembra i formalno saglasio sa ovim rešenjem i dao pismene garantije u navedenom smislu. Međutim, kada su, u skladu sa jugoslovensko-mađarskim dogovorom, narednog dana iz budimpeštanske ambasade izašli mađarski azilanti, sovjetske vojne snage su ih pohapsile i zajedno sa članovima njihovih porodica prisilno prebacile u Rumuniju. Jugoslovenske proteste zbog kršenja sporazuma, mađarska vlada je odbacivala ponavljajući svoju tezu o mešanju Jugoslavije u njene unutrašnje poslove i odbijala bilo kakvu raspravu na tu temu, ističući da to pitanje „treba smatrati okončanim“.⁵³

Obraćajući se SSSR-u kao glavnom akteru zbivanja u Mađarskoj, vlada u Beogradu je osudila, mada u blagoj formi, akt nasilnog odvođenja uglednih mađarskih komunista i njihovih žena i dece u Rumuniju. Taj čin je okarakterisan kao nešto što „nimalo ne služi ugledu i stvaranju povjerenja prema Sovjetskom savezu“, kao „strašan udarac socijalističkom svijetu“ i „negativna pojava svojstvena Staljinu“.⁵⁴

Hruščovljeva reakcija na Titovo pismo u vezi sa razrešenjem krize izazvane hapšenjem mađarskih azilanata od strane trupa SSSR-a posle izlaska iz Ambasade u Budimpešti, bila je očekivano oštra. Ne samo što je odgovor, sačinjen 10. januara 1957, u celini bio negativan nego je sadržao brojne optužbe na račun jugoslovenskog rukovodstva kao podstrekača nemira i krize u Mađarskoj kroz propagiranje „jugoslovenskog puta u socijalizam“. Okosnicu Hruščovljevih optužbi na račun Tita činila je argumentacija koncentrisana na činjenicu da je jugoslovenski predsednik zastupao potpuno drugačiji stav tokom tajnih razgovora na Brionima, uoči sovjetske intervencije u Mađarskoj, od onoga

⁵² AJ, CK SKJ, 507/IX, 75/I-37.

⁵³ DASMIP, PA, Mađarska, str. pov., f-50, 420 587.

⁵⁴ AJ, CK SKJ, 507/IX, 119/I-83. *Pismo J. B. Tita i CK SKJ Hruščovu i CK KPSS, 3. XII 1956.*

koji sada iznosi, oštro optužujući SSSR zbog ovog čina i postupka prema Imri Nađu. Hruščov je u svom uobičajeno opširnom pismu (18 strana), uporno postavljao pitanje Titu kako može sada da osuđuje nešto što je pre samo nekoliko meseci podržavao. U tom smislu ga je podsetio i na reči koje je Broz izgovorio posle ulaska sovjetskih trupa u Budimpeštu, tokom razgovora sa sovjetskom vojnom delegacijom na Brionima, 18. novembra 1956. godine: „Da sovjetske jedinice nisu bile iskorišćene za ugušivanje pobune, onda bi u tom cilju bile uvedene u Mađarsku jugoslovenske jedinice koje su u to vreme bile pokrenute prema jugoslovensko-mađarskoj granici.“⁵⁵

Tajna prepiska Tita i Hruščova povodom slučaja Imre Nađa na izvestan način zaokružena je Titovim odgovorom na Hruščovljeve napade i optužbe, izloženom u opširnom pismu CK SKJ upućenom CK KPSS-a 1. februara 1957. Svest da se više ništa ne može učiniti po pitanju sudbine grupe Imre Nađa dala je ovom pismu uglavnom karakter rekapitulacije načelnih stavova u vezi sa zbivanjima u Mađarskoj, procesu destaljinizacije i odnosima među komunističkim partijama i državama.⁵⁶

Obe strane su posle razmene uzajamnih optužbi na temu: ko je kriv za pogoršanje odnosa, zadržale ranije pozicije. U datom momentu jedino što im je obema odgovaralo bilo je zamrzavanje partijskih odnosa uz zadržavanje strogo doziranog stepena saradnje na državnom planu u zavisnosti od trenutne situacije i trenutnih interesa.

Jugoslovenskoj strani je nizak neobavezujući nivo komunikacije sa SSSR-om odgovarao kao jedini prihvatljiv okvir realizacije njene vanblokovske orijentacije i put eliminacije mogućnosti ponovnog vezivanja za socijalistički lager u celini podređen sovjetskoj kontroli. Upraznjavajući prema SSSR-u čas odbramben, čas ofanzivan nastup, jugoslovensko rukovodstvo je, pored toga, pokušavalo da amortizuje eventualni pad svog prestiža u svetu zbog držanja prema zbivanjima u Mađarskoj i dokaže da nije nimalo promenilo svoj raniji spoljnopolitički kurs, za šta je optuživano u pojedinim krugovima na Zapadu.

Zamrzavanje partijskih odnosa sa Jugoslavijom i nizak nivo državnih odnosa pogodovao je i tadašnjim sovjetskim interesima u trenutku kada je sovjetsko rukovodstvo činilo velike napore da sanira rovito stanje u komunističkom taboru i zadrži svoju raniju neprikosnovenu poziciju, ozbiljno uzdrmanu pobunama u Poljskoj i Mađarskoj. Beskonačne ideološke rasprave sa Titom i njegovim saradnicima o načelima na kojima bi trebalo da se zasnivaju odnosi među komunističkim partijama, odnosno državama i putevima destaljinizacije, samo su mogle još više iskomplikovati i inače složenu i neizvesnu situaciju. Marginalizujući aktivnosti usmerene ka političkoj saradnji sa Jugoslavijom, SSSR je

⁵⁵ Isto, 92. Pismo Hruščova i CK KPSS J. B. Titu i CK SKJ, 10. I 1957.

⁵⁶ Isto, 119/I-95. Pismo J. B. Tita i CK SKJ Hruščovu i CK KPSS, 1. II 1957.

pokušao da u drugi plan potisne negativni uticaj jugoslovenskog primera na države socijalističkog lagera, koji se pojačavao uporedo sa intenziviranjem jugoslovensko-sovjetskog zaoštavanja.

Summary

The Stimulus and the Limitations in the Processes of the Normalisation of Yugoslav- Soviet Relationship during 1956

The background of Khrushchev's intentions to established tight relationship with Yugoslavia in the middle of the 1950s could be uncovered not until then his long prepared meeting with Tito in Moscow on June 1956, and the marathon talks which have been conducted on that occasion. The dismissing of the Information Bureau just before Tito's arrival to the USSR, and the spectaculars Yugoslav-Soviet agreement on economic cooperation ought to make an atmosphere of mutual confidence and friendship during the talks in Moscow. Soviet leadership also wanted to induce Tito to return into the circle of ideologically similar countries, which he left dramatically after the split with Stalin.

Both in the West and in the East, the permanent improvement of Yugoslav-Soviet relationship has been expected. Tito and Khrushchev, as the main actors of Belgrade–Moscow reconciliation, were optimistic about the solution of the disputes from the past. The both of them were guided by an expressive atmosphere of cordiality and mutual friendship.

The ideological zealots and political euphoria prevented two communist leaders to understand the illusory of their attempts to impose to opposite side their own vision of the mutual political relations in the foreseen future. The victory of the one would have meant the total defeat of the other one Khrushchev's acceptance of Tito's concept based on the principle of equality of the socialist country and their sovereign rights to choose their own way to socialism would have lead to the desintegration of the socialist lager and elimination of the soviet supremacy in it. Something like that, of course, it would have never been acceptable for the soviet state-men. On the other side, Tito's acceptance of Khrushchev's demand for the return of Yugoslavia into the lager of socialist states, would have meant for Yugoslavia to abandon its hardly gained independency.

The talks in Moscow and the opposite positions toward the soviet force intervention in Hungary, undoubtedly showed the incompatibility of the two side positions on the tenets that would have been the basis of the future Yugoslav-Soviet relationship In relatively short period of time the illusions of the both heads of state have been dispersed. No one was able to force his own political concept of the international relations on the other.